

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

CUID, June 2017, 21 (1): 81-105

Klasik Sosyolojide Nostaljik Paradigma ve İslamcılıkta Asr-ı Saadet Özlemi

Nostalgic Paradigm in Classical Sociology and Longing for Golden Age in Islamism

İrfan Kaya

Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı.
Assistant Professor, Cumhuriyet University Faculty of Theology,
Department of Sociology of Religion
Sivas/Turkey

ikaya@cumhuriyet.edu.tr

ORCID ID orcid.org/0000-0002-8761-7489

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09 Şubat/February 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 03 Mart/March 2017

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran/June 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Cilt / Volume: 21

Sayı – Issue: 1

Sayfa / Pages: 81-105

DOI: <https://doi.org/10.18505/cuid.291030>

Atıf/Cite as: Kaya, İrfan. “Klasik Sosyolojide Nostaljik Paradigma ve İslamcılıkta Asr-ı Saadet Özlemi - Nostalgic Paradigm in Classical Sociology and Longing for Golden Age in Islamism”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal* 21, no. 1 (June 2017): 81-105. doi: 10.18505/cuid.291030.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/cuid>

Copyright © Published by Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. For Permissions: ilahiyat.dergi@cumhuriyet.edu.tr

Klasik Sosyolojide Nostaljik Paradigma ve İslamcılıkta Asr-ı Saadet Özlemi

Öz: Bu makale, sosyolojinin, toplumsal değişim sürecinde, cemaat bağlarının yitirilmesine entelektüel bir tepki olarak ortaya çıktığı şeklindeki temel argümanını tartışma konusu yapmıştır. Söz konusu argüman, klasik dönem sosyolojinin hâkim metaforlarının ve bakış tarzının muhafazakârlıktan türediği iddiasını taşımaktadır. Sosyolojide bu iddia, toplumsal değişim sürecini açıklamak üzere geliştirilmiş olan bilindik, ikircikli teorik yapılarla desteklenmiştir. Makale, sosyolojideki bu ikircikli teorik yapının temel varsayımlarının nostaljik olduğundan hareketle, nostaljik sosyolojinin bir eleştirisini yapmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, modern ideolojilerden biri olarak İslamcılığın tarihsel sürecini nostalji ve ütopya üzerinden eleştirel okumasını yapmak çalışmanın bir diğer amacı olacaktır. Makalenin önerisi, gerek klasik sosyoloji gerekse İslamcılığın -başlık itibarıyla farklı görünen iki konunun- 'şimdi'yle baş edememe, 'şimdi'ye çözüm olarak ise altın çağ söylemi üretmesi noktasında benzer entelektüel tepkiler vermiş olmasıdır. Çalışmanın tezi ise, 'şimdi'de yaşanan kültürel yabancılaşma ve yitirme duygusu karşısında hem klasik sosyolojideki 'geçmiş'i idealize etme çabasının, hem de İslamcılıktaki eve dönüş mitosunun, esasında, hâkim modernite paradigması tarafından belirlendiği şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Nostalji, Muhafazakârlık, Melankoli, Ütopya, Asr-ı Saadet.

Nostalgic Paradigm in Classical Sociology and Longing for Golden Age in Islamism

Abstract: This study aims to discuss the basic argument that sociology, as a science, emerged as an intellectual response to the lost sense of community during social and cultural changes. This argument carries the assumption that the dominating metaphors and perspectives of classical sociology are informed by conservatism. In sociology, this claim is supported by (both) well-known and ambivalent theoretical structures that are developed to explain the process of social change. This study aims to make a criticism of nostalgic sociology considering the idea that the fundamental assumptions of the ambivalent theoretical structure in sociology are nostalgic. Added to these, this study also aims to critically read the historical development of Islamism, one of the modern ideologies, with

nostalgia and utopia. The suggestion of the article is that either classical sociology or Islamism –two subject appear differently in terms of their topics- gave similar intellectual reactions about the subject that they are unable to cope with ‘the present’ and producing a ‘golden age’ discourse as a solution to ‘the present’. The argument of the study is that either the effort of idealizing ‘the past’ in classical sociology or the myth of coming back home in Islamism against cultural alienation and sense of loss which are lived in ‘the present’ are actually determined by sovereign modernity paradigm.

Keywords: Sociology of Religion, Nostalgia, Conservatism, Melancholy, Utopia, Golden Age.

SUMMARY

Behind the nostalgic paradigm, there is a rebuilt history that is shaped as a transition from feudalism to capitalism. In this history, the collapse of feudalism corresponds to the loss of rural community, the loss of personal expressionism and the loss of unregulated society. In classical sociology, the heritage left by the solution of this historical reconstruction of society has become common. The anomaly of the modern world is precisely where the modern society from traditional society has emerged in the pathological state created by the loss of social ties with the passing. This pathological condition was first seen in Swiss mercenaries serving away from home, diagnosing nostalgia as a diagnosis of discomfort. We know that Johannes Hofer, who has a sense of humor, has not written any prescription for this disease, which gives some common signs with his melancholy.

Sociology, shaped by three different intellectual movements as intellectual responses to the French and Industrial revolutions that allow the transformation of the European society, has taken its place as its focal point, and in the pioneering names, this change is "a change in everything at a dizzying pace, everything that has happened has evaporated and the glory of the world has deteriorated." Modernity, which refers to the ideals of enlightenment, is blessed not to progress by nature, fluid, rational, contingent, lacking certainty. In fact, this blessing has brought with it the enemy of tradition to the 'new' with reference to its etymological origin. This sophisticated and complex structure

unique to modernity only, has inspired some thinkers to conceive of an idealized past or future that is now determinative. Both of these ideas are moderators. The nostalgia becomes modern because of the longing for a home that no longer exists or has never existed. Nostalgia is coeval with modernity.

The article refers to Stauth-Turner's nostalgic paradigm, which provides the meta-phasic and meta-phase dominance of classical sociology detailed in Nietzsche's *Dance*. This paradigm consists of four main components. The first is that the history that we can summarize as a departure from the golden age when the world was a nest for man is seen as a collapse and a loss. History is a history of sorrow and despair, as this collapse will continue to exacerbate in the future. The example of such a feeling of grief in society theory is Weber's fate sociology. Because, according to Weber, whatever is waiting for us in the future is the polar night of the icy darkness, not the sunlight of summer.

The second component of the nostalgic paradigm is the sense of secularization, together with the loss of integrity and moral certainty. This nostalgic trajectory is a very powerful secularization that emphasizes that such devastating social processes as urbanization, capitalist industrialization and the rationalization of everyday life, such as the diversity and complexity of social structure, the spread of scientific knowledge, urbanization with increasing population ratio, it brings forward its theory. With the announcement of the death of God, the gate of a competing and conflicting world has been opened, from which we have been transformed into a very godlike world. It is possible to observe a similar point of view in classical sociology in Durkheim, which has a theoretical basis for the transformation of social structures through professional distinction in the form of mechanical and organic solidarity. Durkheim analyzes social change in a deliberate way, and pre-change state favors moral coherence. Moral coherence is now lost when collective consciousness is generally weakened in the post-change phase.

The third trajectory we encounter in the nostalgic paradigm is the loss of individual autonomy and the collapse of genuine social relations. With the loss of the moral unity, the individual has been caught under the domination of the bureaucratic state, in macro-social processes and institutions. It is inevitable that the individual who lost his autonomy is subject to the denial. The increasing

exposure of the individual to social bureaucratic associations has been conceptualized by the iron cage metaphor in Weberian sociology. The enlightenment is the result of the panoptic collection of prison. So there is a nostalgic stance in this compound of the nostalgic paradigm that autonomy-ben lost because of the fall of the bureaucratic world under the domination of the modern state.

In the nostalgic paradigm, the ultimate component is the feeling of laxity, spontaneity and loss of naturalness. Here, the individual is subject to not only macro-social processes but also micro-ethics. That is, it is understood that Adorno's "managed society" or Foucault's notion of closure prevents the individual's true emotions and enthusiasm, and that the consumer culture is preoccupied with certain preconceived ways of doing in a world dominated. To sum up, the metaphor of nostalgia; that we are living in a world where we have been seized by administrative rules of a central state in a way that has lost the moral certainty and autonomy of the individual.

The return to home, which is found in a significant part of the texts and practices put forward in the name of Islamism, has reached a deterministic attitude just as it was in classical sociology. In the nostalgic imagination where those who cannot cope with it are thought of as a safe harbor, there is a certain attitude towards deterministic ideologists that simplify, sanctify, and therefore falsify. Indeed, the imagination of a supra-historical, supra-community model for a time like the Golden Age discourse and for all time is itself history from the very beginning to the end. Therefore, it is a manifestation of a major historical process and the ideological design of sociality. The rhetoric discourse presented as a remedy in the present is possible with an anachronistic point of view which idealizes the past, and therefore the reality is distorted. The authentic one is extremely informal. This kind of discourse of authenticity, which is produced as opposed to the modernity that all that is solid melts into air, eventually has to make iron cages around it. As a result, the nostalgic rhetoric, which aims to be a modern chivalrous remedy that everything changes at a dizzying pace, has been determined by the paradigm of modernity, thanks to its self-reflexive nature which contains the opposite.

GİRİŞ

Amacını, toplumsal değişim sürecini açıklamak üzere geliştirilen sosyolojik çözümler ve ideolojilerin *modernite* paradigması etrafında şekillendiği şeklinde belirleyen bu çalışma yöntemini ise, amacına paralel biçimde eleştirel söylem analizi olarak seçmiştir. Kendisini, doğa bilimlerine eklemeyen evrensellik, nesnellik ve genellenebilirlik iddiasındaki açıklayıcı ve betimleyici içerik analizinin karşısında konumlandırarak anti-pozitivist söylem analizi, söylemin güç/iktidar ve ideoloji tarafından nasıl biçimlendiğini, toplumsal kimlik, toplumsal ilişkiler bilgi ve inanç dizgelerinin oluşumunda ne denli etkili olduğunu gösterir. Nitekim gerek sosyoloji gerekse de İslamcılık içerisinde geliştirilen altın çağ gibi nostaljik söylemler, büyük ölçüde belli bir tarihsel sürecin ve toplumsallığın ideolojik söyleminin tezahürüdür. Dolayısıyla çalışma, kendisini modern düşüncenin karşısında konumlandırarak modern-karşıtlarının, modern olana eklemeye hatta oryantalize olma riskine karşı yaptığı uyarılarıyla önemini ortaya koymaktadır.

Nostalji sorununun, hiç şüphesiz, Batı düşüncesi ve tıp tarihinde uzun bir geçmişe ve geniş bir literatüre sahip olduğunu söylemeliyiz. İlk 'yuvaya özlem acısı', Batı düşüncesini derinlemesine etkilemiş olan Yahudi-Hristiyan teolojisindeki Âdem ile Havva'nın Tanrı tarafından Cennet'ten çıkarılıp Dünya'ya atılmalarının anlatıldığı *genesis* hikâyesiyle başlatılır. Böylece Âdem ile Havva'nın ilk günahları ontolojik nostalji için zemin oluşturmuş olur.¹ Atılmış oldukları Dünya, insanoğlu için yabancılaşma ve yurtsuzluğu temsil eder. Karl Marx'ın *yabancılaşma (estrangement)* teorisinin kökeninin bu Yahudi-Hristiyan geleneğine dayandığı ileri sürülür.² Bu teoriye göre, modern insanın yaşamış olduğu kendisine ve Dünya'ya yabancılaşma durumu, aslında onların 'yuvadan uzak düşmeleri' ve varoluşumuzun 'yersiz/yurtsuz' karakterinin dışavurumundan ibarettir.³ Benzer şekilde, sahiplik duygusunun yitirilmesi sorunuyla uğraştığı varlık felse-

---

¹ R.A. Fox, *The Tangled Chain: The Structure of Disorder in the Anatomy of Melancholy* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1976), 17.

² Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm* (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 161.

³ Georg Stauth-Bryan S. Turner, *Nietzsche'nin Dansı, Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklılık ve Direnç*, trc. Mehmet Küçük (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 76.

fesinde Heidegger, sürekli olarak geri dönüş, geri gitme ve yuvamızı yeniden keşfetme temalarına gönderme yapar. Bu varoluşsal evsizlik durumunda ontolojik olarak geçmişe bir özlem vardır.⁴

R. Nisbet, 1960'lı yılların ortasında kaleme aldığı yazısında, çağdaş sosyolojinin hâlâ klasik sosyoloji çağının geç bir evresinde yaşadığına vurgu yapsa da modern sosyolojinin Parsons'la başlatıldığı dikkate alındığında⁵ biz, 'klasik sosyoloji' dönemini 1890-1920 periyodu olarak tanımlayabiliriz.⁶ Yeri gelmişken, burada sosyolojinin kökeninin *fin-de-siecle*⁷ dönemine denk geldiğinin kaydını düşmek gerekiyor. Sosyolojinin kuruluş yıllarına denk gelen bu dönem, aynı zamanda belirsizliğin, kuşkunun, korkunun öne çıktığı, bir panik ortamında teorilerin üretildiği dönemin adıdır. Yüzyılın sonunun yaklaşmasıyla birlikte güçlü bir nostalji kokusu yayılmaya başlar.⁸ Klasik sosyoloji böylesi bir ortamda, bir kriz duygusundan doğmuştur. İşlevsel *Gemeinschaftan Gesellschaft* geçiş şeklinde teorileştirilen bu kriz, klasik dönem sosyologları cemaat, otorite, statü, yabancılaşma, kutsal gibi kavramları üretmek durumunda bırakmıştır. Bu açıdan sosyolojiyi ve klasik dönem sosyolojik teorilerin ikircikli yapısını –Comte'da *statik* ve *dinamik*, Durkheim'de *mekanik* ve *organik dayanışma*, Tönnies'de *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft*, Weber'de *geleneysel-rasyonel*, Marx'ta *feodal-kapital*, Simmel'de *kırsal-kentsel*- toplumsal değişim sürecinin tam da ortasında yaşanan umutsuzluk, yalnızlık, melankoli, yuvasızlık ve yitirme duygusunun yarattığı bir kurtuluşa ermenin, bir selamete çıkmanın, bir arayışın temelde nostaljik bir söylemi olarak

⁴ Robert J. Holton and Bryan S. Turner, *Talcott Parsons on Economy and Society* (London and New York: Routledge, 1986), 139.

⁵ Holton and Turner, *Talcott Parsons on Economy and Society*, 141.

⁶ Burada, klasik dönem sosyologların kötümser ve nostaljik ortak tavırlarına karşın, T. Parsons'ın iyimser ve anti-nostaljik olduğunu belirtmek yerinde olur. bk. Holton and Turner, 141. Bu farklılık, sosyolojik düşünce geleneğini Kıta Avrupa'sından okyanus ötesine taşıyan süreçle birlikte düşünmeyi gerektirmektedir.

⁷ *Fin-de-siecle* dönemi ve oluşan kriz bilinci için bk. Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri-Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998), 178-184.

⁸ Stevlana Boym, *The Future of Nostalgia* (Nostaljinin Geleceği) isimli eserinin birinci bölümünde "Hypochondria of the Heart: Nostalgia, History and Memory" (*Kalp Hipokondrisi: Nostalji, Tarih ve Hafıza*) nostalji tarihinin –tedavi edilebilir bir hastalıktan tedavi edilemez bir hale, *maladie du pays* (sıla hasreti hastalığı)'tan *mal du siecle* (yüzyılın hastalığı)'a dönüşümünün- izini sürer. bk. Stevlana Boym, *The Future of Nostalgia* (New York: Basic Books, 2001), 23.

analiz edebiliriz. Bu bağlamda, sosyolojinin kendisinin, cemaat bağlarının yok olmasına verilen entelektüel bir yanıt olarak görülmesi yanlış olmayacaktır.⁹

Geride bırakmış olduğumuz yüzyılın *fin-de-siecle* dönemini ise entelektüeller AIDS salgını, iklim değişiklikleri, dünya dinlerinde köktenciliğin yükselişi, dünya çapındaki dinsel-etnik çatışmalarla toplumsal şiddet gibi cesaret kırıcı küresel felaketlerin eşliğinde geçirmiştir. Yüzyılı kurtarma adına 1990'larda Martin Jay'ın *Fin-de-siecle Socialism*'iyle başlatılan *fin-de-siecle* yayın serisine Lash ve Urry'nin 'örgütlü kapitalizmin sonu'na ilişkin araştırmaları katkı sağlamıştır.¹⁰ Son yüzyıla damga vuran düşünce akımlarının 'post' ön ekiyle başlatılması – post-modernizm, post-Marksizm, post-kapitalizm gibi- gelecek hakkındaki kaygının devam ettiğinin işareti olarak düşünülebilir. Ütopik olarak başlayan yüzyıl nostaljiyle sona ermiştir.¹¹

R. Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*'nde, sosyolojinin, Avrupa toplum yapısının başlıca iki dönüm noktasına, yani Fransız Devrimi ile Endüstri Devrimi'ne birer yanıt olarak üç farklı entelektüel hareket (Liberalizm, Radikalizm ve Muhafazakârlık) tarafından oluşturulduğunu öne sürerek farklı bir yaklaşım ortaya koyar. Bunlardan muhafazakârlık, erken dönem sosyolojinin şekillenmesinde en önemli güç oldu. Nisbet'in iddiasının ayırt edici tarafı, klasik dönem sosyolojik teorilerinin merkezi temalarının düzen sorunuyla ve buna karşılık gelen cemaatin yitilmesiyle belirlenmesinden ötürü hâkim metaforlarının ve ele alış tarzının muhafazakârlıktan türediğini söylemesiydi.¹² Sosyolojinin 'otorite', 'kutsal', 'cemaat' ve 'organik bütünlük' gibi anahtar 'kurucu-fikirleri' (unit-ideas) bu muhafazakâr mirasın temel unsurlarıdır.¹³ Bu yüzdendir ki, sosyoloji, kayıp bir toplum algısına, bir değerler kaynağı olarak kutsalın yitimine, kalabalıkta yalnızlık durumuna ve her şeyden öte anlam krizine entelektüel bir cevap oldu. Bu bağlamda, sosyoloji otantisite, bireysel kendiliğindenlik, sosyal bütünlük ve cemaat kaybına nostaljik bir tepki olarak karşımıza çıkar.

---

⁹ Stauth-Turner, *Nietzsche'nin Dansı*, 61.

¹⁰ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 213.

¹¹ Boym, *Nostaljinin Geleceği*, 14.

¹² Robert Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, trc. Yusuf Kaplan (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2013), 12.

¹³ Nisbet, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, 24.

Sosyolojinin toplumsal değişim analizlerinde nostaljik bir tepki vermesinde Nietzsche'nin 1883'de *Böyle Buyurdu Zerdüş'te* "Tanrının ölümü"nü ilan etmesinin yarattığı krizin etkisi büyük olmuştur. Nietzsche'nin çılgınlığı, Tanrının yokluğunda tüm değerlerin sil baştan değerlendirilmesi noktasında anti-nihilist idi.¹⁴ Bilinenin aksine, Nietzsche'nin eleştirisi nihilizme yönelikti. O, bu durumu tarihi bir fırsat olarak düşünüyor, yapılması gerekenin ise klasik sosyolojide olduğu gibi, yeni bir mutlak konumu ikame etmek değil, değerlerin yeni baştan değerlendirilmesi yoluyla yeni bir felsefi özerklik biçimine erişmek olarak hesaplıyordu.¹⁵ İşte tam da burada, olgunlaşmasını henüz tamamlamamış olan bir sosyoloji, "Tanrının ölümü"nden doğan boşluğu doldurmak, gediği tamamlamak üzere göreve çağrılmış görünüyor. Artık bundan böyle toplum çözümlenmeleri adına üretilen argümanlar, "Tanrının ölümü" krizini aşmaya yönelik olmak durumundadır.

1. BİR HASTALIK DURUMU OLARAK NOSTALJİ VE MELANKOLİ

Sosyolojinin nostaljiye dayalı söylemini kavrayabilmek için öncelikle Batı'nın nostaljiyi ele alışında belirleyici olan iki farklı gelenekten bahsetmek gerekir. Bunlardan ilki olan tıbbi geleneğe göre nostalji¹⁶, dört salgı ve mizaç kuramından biri olan kara safra-melankoli biçimidir ve bu nostaljik melankoli biçimi, kariyerine entelektüeller ve din adamları arasında, meslekî kuruluşun ve içe kapılığın neden olduğu, 'sürekli kederli olma hali' ya da 'isteksizlik/kayıtsızlık' (*acedia*) belirtileriyle başlamıştır. Duygu eksikliği ve etkinliklerden el etek çekmeyle betimlenen bu nostaljik hal, on yedinci yüzyıldan itibaren bir Avrupa hastalığı olarak algılanmıştı. Bu durum, sonraki çağlarda ortaya çıkan ve yaşlı Avrupa'yla arasına mesafe koymak isteyen ulusları, kendi kimliklerini nostalji karşısı bir öncül üzerine geliştirmek durumunda bırakmıştır.¹⁷

¹⁴ Nietzsche'nin nihilizme karşı olduğuna dair görüş için bk. Stauth-Turner, *Nietzsche'nin Dansı*, 29.

¹⁵ Stauth-Turner, *Nietzsche'nin Dansı*, 69.

¹⁶ Klasik düşüncede nostalji, geleneksel olarak melankoli ve dört mizaç kuramı ile ilişkilendirilir. Bk. Bryan S. Turner, "A note on Nostalgia", *Theory, Culture & Society* (London: Sage, 1987), 147.

¹⁷ Boym, *Nostaljinin Geleceği*, 45.

Tıbbi bir durum olarak nostaljinin 'yuva özlemi acısı' olduğu gerçeği, ortaçağ bilimince iyi bilinmekle birlikte, terim çağdaş anlamına 1688'de, tıbbi çözümlenmesinde, anayurtlarından uzakta savaşan İsviçreli paralı askerler için kullanılan İsviçreli Doktor Johannes Hofer sayesinde kavuşmuştur.¹⁸ Keder, melankoli, iştahsızlık ve sık görülen intihar girişimleriyle seyreden bu hastalık adını Yunanca *nostos* (eve dönüş) ve *algia* (özlem) kelimelerinin birleşmesinden almıştır. Günümüzde bu sözcük, tıbbi kökeninden uzaklaşarak, toplumsal aidiyet bağlarının yitirilmesinin doğurduğu patolojik hale gösterilen kültürel bir tepki içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Özellikle klasik çağlarda keşiş ve aydın sınıfının meslekî şartlarının yarattığı bir olumsuzluk olarak algılanan¹⁹ nostaljinin, modern dönemle birlikte, toplumsal tahribat karşısında huzursuzluk yaşayan entelektüellere olumlu bir ahlaki değer yükleyen ikinci bir geleneği daha olmuştur. Bu gelenek içerisinde nostalji, daha genel bir problem olan melankolinin özel bir biçemi olarak değerlendirilmektedir.²⁰ "Özellikle toplumsal huzursuzlukların arttığı dönemlerde yaşanan güvensizlik ortamlarında görülen bir yaşam tarzı, bir ruhsal durum, bir kişilik tipi olarak tanımlanan"²¹ melankoli, Avrupa tarihinde uzun bir dönem boyunca akıllı, zeki ve ön görüşe sahip insanları anlatmak için kullanılmıştır. Örneğin, Theophrast/Aristoteles'in yazdıkları *Problemata Physicanın* XXX. kitabının başındaki *Melankoli* bölümünde, daha ilk cümlesindeki "Neden, ister felsefede ya da politikada ister şiir ya da sanatta olsun olağanüstü kişiliklerin hepsi melankoliktir?" ifadesi, bütün dâhilerin melankolik olduğuna dair bir görüşün yansımasıdır.²² Melankoli üzerine bu son derece olumlu betimlemeler melankolinin yeteneğin ön şartı olarak görülmesine sebep olmuştur. Bu durumu ironiyle gözlemleyen Cicero, "Hiçbir melankolik yanım olmadığına göre, önemli biri sayılmamın olanağı yok" demekten kendini alamamıştır.²³ Bu gelenek daha sonra gerçek bilgeliğin ancak melankolik delilere mahsus olabileceğini iddia eden Erasmus'un *Deliliğe*

---

¹⁸ Fred Davis, *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia* (New York: The Free Press, 1979), 1-5.

¹⁹ Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, and Fritz Saxl, *Saturn and Melancholy* (Liechtenstein: Kraus Reprint, 1979), 75.

²⁰ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 181.

²¹ Serol Teber, *Melankoli*, (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 9.

²² Teber, *Melankoli*, 10.

²³ Teber, *Melankoli*, 10.

Övgü'süyle yön değiştirmiş, en kapsamlı boyutuna ise, zamanın geçişinin kendiliğinden farkına varan tek varlığın insanoğlu oluşu nedeniyle bütün insanların zorunlu olarak melankolik olması gerektiği şeklinde görüş bildiren Friedrich Nietzsche'yle *On the Advantage and Disadvantage of History for Life*'ta kavuşmuştur. Çünkü insanoğlu Heidegger'de olduğu gibi, *var olmaktan* dolayı rahatsızlık duyan bir varlıktır.²⁴ Bu yüzdendir ki, insanoğlunun kendi sınırları ve sonunun farkına varmasının bir sonucu olarak topluma yabancılaşmasını ifade eden bu gelenekleri sosyolojik bir bağlamda değerlendirebilmek için, bir melankoli hali olarak nostaljinin, ontolojik bir sorun olduğu iddia edilmektedir.²⁵

Nostalji ve melankoli arasındaki yakın ilişki Boym'da farklılık üzerine kurulmuştur. *Nostaljinin Geleceği*'nde melankoli, bireysel bilinç düzlemiyle sınırlandırılırken, nostalji, bireysel biyografi ile gruplar ya da ulusların biyografisi arasındaki, kişisel hafıza ile kolektif hafıza arasındaki ilişki üzerine temellendirilmiştir. Bu teoriye göre melankoli bir aydın hastalığı ve duygusu, Hamletvari bir kuşku, eleştirel aklın bir yan ürünü olarak işlev görürken; duygu ile düşünce, tin ile madde, ruh ile beden sürekli çatışma halindedir. Nostalji, aksine, evlerinden çok uzağa sürüklenmiş olan askerlerle denizcileri ve ayrıca şehirlere göç eden pek çok köylüyü etkileme tehdidini içinde barındırmasıyla daha 'demokratize' olmuş bir hastalıktır.²⁶

Nostaljik nosyonun edebiyatta en meşhur örneği Shakespeare'in *Hamlet*'idir. Shakespeare'in Hamlet karakteri, -1586 yılında *Melankoli Üzerine Bir Deneme*'yi (*A Treatise of Melancholie*) yayımlayan Timothy Bright'in bir tıp yazısına dayandırıldığına dair kanıtlar bir yana-, modernlik sorunlarıyla yakından ilişkilendirilmiştir.²⁷ Hamlet'in bunalımı aslında onu bir gerçeklik duygusundan uzaklaştıran çeşitli roller ve görevler yüklenmeye mecbur edilmesidir. Melankolinin bu kendini gizleme, başka kimliklere bürünme biçimi, tam ifadesine 1621 yılında Robert Burton'un *Melankolinin Anatomisi* (*The Anatomy of Melancholy*) adlı yapıtında kavuştu.²⁸ Son kertede, nostaljiye yakalanmış melankolik hasta, gerçekliği

²⁴ Megill, *Aşırılığın Peygamberleri*, 186.

²⁵ Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, 181.

²⁶ Boym, *Nostaljinin Geleceği*, 28.

²⁷ Stauth-Turner, *Nietzsche'nin Dansı*, 64.

²⁸ Vieda Skultans, *English Madness, Ideas on Insanity 1580-1890*, (London: Routledge and Kegan Paul, 1979), 32'den aktaran Stauth-Turner, 64.

dil ya da pratik yoluyla baş edilemeyen bir yanılsama olarak deneyimlemesinden dolayı, artık kendisini rahat hissedemez. Bu rahatsızlık sosyolojinin modern insanın yaşadığı toplumsal değişim sürecini (gelenekselden moderne, kırsal hayattan kentsel hayata, feodalizmden kapitalizme, statüden sözleşmeye) analiz ederken ürettiği ikircikli teorik yapıyı nostaljik bir paradigma üzerinden temellendirmesine imkân vermiştir.

2. KLASİK SOSYOLOJİDE İKİRCİKLİ TEORİK YAPILAR

Sosyolojik düşüncede hâkim temalar –cemaat, otorite, statü, kutsal ve yabancılaşma- ve bunların karşıtları –sırasıyla cemiyet, iktidar, sınıf, profan ve ilerleme- *Gemeinschafttan Gesellschafta* geçiş şeklinde teorileştirilen toplumsal değişim sürecini analiz etmek üzere üretilmiştir. Ayrıca klasik dönem sosyologların yaşadıkları dönemle (örneğin Georg Simmel 1858-1918, Tönnies 1855-1936, Durkheim 1858-1917, Weber 1864-1920 vs.) *fin-de-siecle* kriz döneminin (1890-1920) örtüştüğünü gözlemlemek, sosyolojik düşünce geleneğinde ikircikli teorik yapının nasıl da nostaljik bir argümana yaslandığını desteklemek açısından önemlidir. Sosyolojide bu geleneğin Nisbet'in 1966 tarihli savına kadar da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Devrimlerin –Fransız ve Endüstri Devriminde olduğu gibi- yıkıcı ve basıkıcı doğasının, bu işin sosyolojisini yapanlarda geri çekilme, özüne dönme gibi muhafazakâr bir tepki şeklinde etki yaratması kaçınılmazdı. Her ne kadar nostaljik paradigmanın zorunlu olarak muhafazakar olması gerekmeseydi de. Ayrıca modernitede, etimolojik kökeninin doğası gereği, 'yeni' ve 'şimdi'yi öne çıkarılması, dolaylı olarak geçmişi sorunsallaştıran; parçalı ve değişken, Baudelaire'in deyişiyle 'uçucu kaçıcı' doğası ise, insanda kesinlik arayışına yol açan; kısacası modernite ile nostalji arasında bir etki-tepki; modernite 'yaratan', nostalji ise 'yaratılan' durumu söz konusudur.²⁹

---

²⁹ Alastair Bonnett, *The Geography of Nostalgia*'de modernite ile nostalji arasında geçici ve kavramsal bir hiyerarşi olduğunu söyler. bk. Alastair Bonnett, *The Geography of Nostalgia-Global Local Perspectives on Modernity and Loss*, (New York: Routledge, 2016), 6. ayrıca benzer yaklaşımlar için Boym, xvi., Peter Fritzsche, "How Nostalgia narrates Modernity", *The Work of Memory* içinde, eds. P. Fritzsche and A. Confino, (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2002), 62-85., Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, (Cambridge: Harvard University Press, 1993), 76.

Durkheimci sosyoloji, modern yaşamın kırılmalı ve değişken yapısı neticesinde yitirilen ahlaki bütünlük duygusuna çözüm olarak ürettiği dayanışma nosyonu etrafında şekillenmiştir.³⁰ Durkheim, toplumsal değişim sürecini mekanik ve organik dayanışma şeklinde, o dönemin pek çok sosyal bilimcisinde görüldüğü gibi, ikili bir ayrıma giderek açıklar. Bu ikili ayrımda temel belirleyici unsur, her zaman için, yaşanmakta olan 'şimdi'nin parçalı, olumsal, süreksiz ve bireysel doğası karşısında; 'geçmiş'e bütünlüklü, kesin, kolektif yapısal özellikler atfederek 'şimdi' üzerinden 'geçmiş'in tanımlanması olmuştur. Yani modernlik sayesinde 'şimdi'nin parçalı dünyası, 'geçmiş'in tutarlı ve bütünlüklü bir dünya tasarımına sahip olmasını sağlamıştır. Toplumsal işbölümünün artması ve modern hayatın belirleyici niteliklerinden olan farklılaşma, Durkheimci sosyolojide mekanik-organik dayanışma şeklindeki ikircikli teorik yapıyı şekillendiren temel unsurlardır. Mekanik dayanışmaya atfedilen ahlaki tutarlılık, yerini kolektif bilincin zayıfladığı ve toplumsal uzam boyunca dağıldığı daha karmaşık ve belirsizliğin gündelik dünyasına bırakmıştır. "Katı olan her şeyin buharlaştığı" dünyevileşme sürecinden yola çıkarak Durkheim'de sosyoloji, bir ahlak bilimi gibi işlev görmüştür. Zira, daha başta toplumsalı yeniden örgütleyebilme potansiyeli elinden alınan din, "Tanrının öldüğü" bir ortamda kurtarıcı bir ideoloji olmazdı. Her şeyi kaplayan dinsel ve kutsal değerler kubbesini zayıflatarak sekülerleşme, birbiriyle rekabet eden ve çatışan değerlerden ibaret bir dünyanın kapılarını aralamıştır.

Durkheim'in mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş sürecinde kullandığı *anomi* kavramsallaştırması bize, yaşanmakta olan sürece duyulan güvensizliğin nostaljik dışavurumu olarak değerlendirmeye imkân vermektedir. Benzer şekilde, Durkheim'i *İntihar* çalışmasına zorlayan itki, temelde, toplumsal bünyede yaşanan kaos ve kargaşa durumunun insanda yarattığı melankolik ruh halidir.

Stauth ve Turner'a göre, klasik sosyolojinin başat metaforlarını ve metafiziğini sağlayan nostaljik paradigmanın temel bileşenlerinden birisi tarihin bir

³⁰ Stauth ve Turner, klasik sosyolojiye egemen nostaljik paradigmanın belli başlı dört bileşeni olduğunu ileri sürer; bunlar tarihin bir çöküş olarak görülmesi, ahlaki bütünlüğün yitirildiği duygusu, bireysel özerkliğin yitirilmesi ve sahiciliğin yitirilmesi duygusudur. bk. Stauth-Turner, *Nietzsche'nin Dansı*, 65-68.

çöküş ve yitirme olarak görülmesidir; dünyanın insana yuva olduğu bir altın çağdan uzaklaşma düşüncesi söz konusudur. Toplumsal amaçsallıkta yaşanan sapsayla modern kurumların daha önceki ilerleme ve gelişmenin tersi yönünde hareket ettiği düşünülür. Nostaljinin bu kötümser unsuru, geleceğin sadece çöküşün bir devamı değil, şiddetlenmesi olacağını öne sürmesi nedeniyle, tarih bir keder ve umutsuzluk tarihidir.³¹ Bu umutsuzluk 19. yüzyıl Almanya'sındaki *Kulturpessimismus* ortamının bir yansımasıdır. Toplumsal değişimin yarattığı kültüre dair bu karamsarlık, Tönnies, Troeltsch, Simmel ve Lukacs'ın çalışmalarına yansımakla birlikte, en belirgin şekliyle, Weber'in yazgı sosyolojisinde yer edinmiştir. Weber, gelecekte bizi bekleyen yazın parlaklığı değil buzlu karanlığın kutup gecesi olacağını söylemişti.

Weber modern dünyayı, toplumsal birliğin teminatı olan ahlaki birliğin yitilmesiyle, felsefi çerçeveler arasındaki çözüme kavuşturulamaz bir sürekli çatışmanın dünyası olarak görmesinden ötürü, çoktanrılı bir dünya olarak betimlemişti. Bu dünya artık, ahlak öğretisindeki aşırı görecilik ve felsefedeki genel perpektivizm sorunu tarafından nitelenen, kişinin kendisini ahlaki bir hayat şemasına ya da toplumsal gerçekliğe yaslamasının zor olduğu bir dünyadır.

Weber bu dünyayı, ikili bir ayrıma tabi tutarak, hem karizma ve geleneğin kaybı, hem de rasyonel bürokrasinin ezici yayılması olarak tanımlar. Onun nostaljik karaktere sahip olan sosyolojisinde anahtar kavramlarından biri rasyonelleşmedir. Rasyonelleşme hakkında konuşmaya başladığı zaman, çözümlemesini Tevrat'tan, özellikle de *Yaradılış* öyküsünden aldığı tasvir ve metaforları kullanarak yapar. Biz "Bilgi Ağacı"nın meyvesinden yedik ve bilimin kurumları tarafından örtülemeyecek olan çıplaklığımızın farkına vardık. Weber'in rasyonelleşme teması, modern toplumun bilimsel bilgiye maruz kalmasıyla masumiyetini kaybettiğini savunur.³² Bilimin egemenliğinin bizi bazı açılardan özgürleştirdiğini, aynı zamanda belli açılardan da köleleştirdiğini belirtir. Bireylerin modern sosyal sürecin sadece dışlısı haline geldiğine dair tema, en özlü haliyle, Weber'in

---

³¹ Stauth-Turner, *Nietzsche'nin Dansı*, 65.

³² Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, trc. Taha Parla (İstanbul: İletişim, 2002), 214.

demir kafes metaforuyla³³ dile getirilir. Bu dile getirilenlerde, özelde Weber’de genelde 19.yüzyıl sosyal düşüncesinin çoğunda, Nietzsche’nin, özellikle de Nietzsche’nin “Tanrının ölümü” nosyonunun bir yansıması olduğu aşikârdır.

Modernliğin bir gerileme ve çöküş yarattığı nostaljik izleğe dair en çarpıcı ifadeleri, Weber’in ünlü *Bir Meslek Olarak Bilim* başlıklı yazısında buluruz:

“Çoğumuzun yazgısının özelliği rasyonalizasyon ve entellektüelizasyonudur. Her şeyden önce de “dünyanın büyüsunü kaybetmesi”dir. Gerçekten de mutlak ve en yüce değerler kamu yaşamından çekilmişler; ya mistik yaşamın aşkın (transendantal) âlemine, ya da kişisel ve dolaysız ilişkilerinin kardeşlik dünyasına gitmişlerdir.”³⁴

Weber’e göre gerileme her alanda yaşanmaktadır: “İnsanlar, günlük yaşam rutini düzleminde bile dünya işlerinin karşısında gerileyecekler”.³⁵ Tarihin seyri hakkındaki bu trajedi ve kader teması, Weber’i çoğu zaman melankolik olmaya itmiştir.

Sosyolojinin kökeninde yer edinen geleneksel cemaat ile modern toplum arasındaki keskin ayrım, bireyi tarihin seyri hakkında umutsuzluğa sevk eden *Kulturpessimissus* ortamının sonucudur. Buna göre, toplum kavramının gerçek kökleri *societas*’ta (toplum) değil, *communitas*’tadır (cemaat). Etik ikilemlere yaslanan bu ayrım, geleneksel toplumun bütünlüğünü, mahremiyetini ve aşkın dünya görüşünü idealize etme eğilimi taşır.³⁶ Geleneksel ile modern değerler arasındaki bu gerilim nedeniyle, Alman toplum kuramının başat simaları, Birinci Dünya Savaşı’nın da etkisiyle, toplum ve tarihe dair görüşlerinde kötümser ve nostaljikti. Bu sav özellikle Tönnies, Simmel ve Weber için geçerlidir.

Tönnies, *Gemeinschaft* ve *Gesellschaft* arasında kurduğu karşıtlıkla, bu sosyolojik nostaljinin bir ölçüde ilk temelini atan isim olmuştur.³⁷ Tönniesci sosyolojide, *Gemeinschaft* organik istençle ilişkilendirilirken, *Gesellschaft* düşünümsel

³³ Modern topluma egemen olan rasyonelleşme ve bürokratikleşme, Weber’e göre, bireyi, özgürleştirecekken, modern bürokrasiler içindeki kurallara köle gibi bağımlı kılmak suretiyle, akılcılaşmış kurumların, organizasyonların ve etkinliklerin ‘demir kafesi’ne hapseder.

³⁴ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, 235.

³⁵ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, 198.

³⁶ Boym, *Nostaljinin Geleceği*, 45.

³⁷ Stauth-Turner, *Nietzsche’nin Dansı*, 70.

istencin bir sonucudur. Cemaatin daima gerçek, organik hayatın gereksinimlerine yanıt oluşturduğunu, toplumun ise düşünümsel istencin yapay ve mekanik tasarımlarına denk gelen toplumsal ilişkiler biçimi olduğunu söyleyen Tönnies cemaat ile toplumun tanımını şu şekilde yapar:

“Tüm yakın, mahrem ve dışlayıcı birlikte yaşamının, *Gemeinschaft*ta hayat olarak anlaşıldığını keşfederiz. *Gesellschaft* kamu hayatıdır, bizzat dünyadır. *Gemeinschaft*ta bir kimse doğumundan itibaren iyi ve kötü günde ailesiyle ve ailesine bağımlı olarak yaşar. Bir kimse *Gesellschaft*ta yabancı bir ülkeye girer gibi girer.”³⁸

Tönnies'in bireyler arası ilişkileri, *Gemeinschaft*tan *Gesellschaft*ta geçişle birlikte, doğal ve içten olmaktan çok, giderek yapay ve dışsal hale gelmesi olarak tanımlaması, Alman toplum kuramında endüstri öncesi toplumun istikrarına duyulan temel bir nostaljinin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şehrin yükselişi, modernitenin sonsuz acıklılığı ve cemaatin erozyonu, çoğu sosyal teorisyende, hem 'şimdi'nin melankolik yorumuna hem de 'geçmiş'in nostaljik görüşüne yol açmıştır. Bu teorisyenlerden Simmel genelde cemiyetin sosyoloğu olarak bilinmesine rağmen, sosyolojik bakış açısında güçlü nostaljik izlekler taşır. Simmel'in nostaljisi, modern metropol yaşamına sıkı sıkıya bağlıdır. Sosyolojisinin temel amacı, kent insanının şehrin işaretleri ve metaları tarafından bombardımana tutulduğu, modernitenin geçici ve kırılabilir doğasını ele geçirmektir. Sonuç olarak birey, modern şehirdeki bunaltıcı tecrübe bolluğuyla baş edebilmek için şehirleşmeye karşı bezgin bir tavır geliştirir.³⁹ Simmel'de nostaljinin nesnesi, herhangi bir nesnel güvenlik ve kesinliğin yokluğunu çeken modern hayatın özünde yer alan 'yaratıcı toplumsallık' özneliğidir.

Simmel'in *Paranın Felsefesi*, Marx'ın *yabancılaşma*, Tönnies'in *Gemeinschaft-Gesellschaft* ve Weber'in *rasyonelleşme* temalarına karşılık gelir. Simmel'e göre, modern toplumla birlikte paranın gelişmesi bir anlamda masumiyetin yok oluşuna ve Weber'den alıntılanarak söyleyecek olursak, karizmanın gözden düşmesiyle ahlaki ve dinsel söylemdeki merhametin yitimine denk düşer. Simmel, in-

---

³⁸ Ferdinand Tönnies, *Community and Association* (London: Routledge and Kegan Paul, 1955), 38.

³⁹ Anthony Elliott-Bryan S. Turner, "Debating "The Social": Towards a Critique of Sociological Nostalgia", *Societies* 2, no. 1 (March 2012): 16.

san yaratımı olan nesnel kültürün öznel kültüre egemen olmaya başladığını söyleyen argümanıyla Nietzscheci çöküş temasına yaklaşmış olur. Modern döneme özgü bir fenomen olarak 'kültürün trajedisi', paranın şeyleştirici gücüne ivme kazandırarak öznel olan her şeyi yok etme eğilimi gösterir.

3. BİR MODERN MELANKOLİ OLARAK ASR-I SAADET ÖZLEMİ

Nostaljinin 'artık var olmayan bir eve duyulan özlem' şeklindeki tanımına, nihayetinde, modernitenin, modern dünyada yarattığı hızlı coğrafi hareketlilik sayesinde insanın 'yersiz-yurtsuzlaşması' durumuna gönderme yapmasıyla ulaşılır. Modernitenin, Marx'ın deyişiyle, 'her şeyi baş döndürücü bir hızda değiştiren' doğası, herkeste bir yerinden yurdundan edilmişlik duygusu yaratırken, bu travma iki şekilde atlatılmaya çalışılır. Modernite karşısında alınan pozisyonlardan ilki, aslında 'şimdiden kaçış' olarak değerlendirilebileceğimiz, yaşanan endişenin idealize edilmiş tasarımı bir geçmişe sarılmayla hafifleyeceğini savlayan nostaljik özlem; diğeri de yine geçmişteki bir tecrübeye geri dönüşü imleyen, endişenin ötelenmesi olduğu anlaşılan ütopyik yaklaşımlardır. Ancak anlaşılan o ki, özlemi duyulan bu mekân, bu yer bir türlü ulaşılamayan bir ev olarak kalmıştır. Daniel Bell'in 'ideolojilerin sonu' olarak ilan ettiği ve arkasından gelen 'insanlığın sonu', 'tarihin sonu' gibi küresel çaptaki sonlu kırılmalar, insanların eve dönüş ihtimalini iyice azaltarak, zaten içine düşmüş oldukları melankoliyi perçinleyen, yani düşünenle gerçekleşen arasındaki makası derinleştiren, melankoliyi hayatın başat modu haline getirmiştir. Bu modern melankolik ruh hali genel hatlarıyla İslamcılık içinde de yaşanmış, çağın sorunlarının Asr-ı Saadet dönemi model olarak alınmasıyla aşılabileceği düşünülmüştür.

Yukarıda toplumsal değişim sürecini anlamak üzere geliştirilen argümanların sosyolojide ikili kavramsallaştırmalarla yapıldığını, bu dönemin kurucu sosyologlarının da *fin de siecle* dönemini (19. yüzyılın sonu) yaşadıklarından, krizi ve *dekadansı* aşma arzusuyla zamanının *Geist*'ine paralel nostaljik izler taşıyan sosyolojiler geliştirdiklerini vurguladık. Aynı dönemde yani 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan çağdaş İslamcılık akımı için de, zamanın ruhu etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. İslam'ın siyasal bedeni konumundaki Osmanlı, dağılma sürecine bu yüzyılda girmiştir. Bu dönemde İslamcılık bir anti-kolonyalist söylem olarak İslam'ın hasta da olsa siyasal bedeninin muhafazasını talep eden

bir muhafazakâr söylem içerisinde temayüz etmiştir. Cumhuriyet öncesi İslamcılığı temsil edenlerin temel özelliğinin ise cumhuriyet sonrasıyla kıyasladığımızda tabandan değil devlet erkânından olmasıdır diyebiliriz.⁴⁰

‘Artık var olmayan bir yere duyulan özlem’ olarak nostalji ile yine ‘aslında olmayan bir yer’in ütopyik tasarımı arasında gidip gelen modern insanın melankolik salınımı, reel dünyanın tenzih edilmesi, dünyanın büyüünün bozulmasının geçici addedilmesi, yaşanmakta olan kötülüğün arızî olarak nitelendirilmesinden müteşekkildir. Bugünün ve burasının –askıya alınması-, bugünün yok-zaman, burasının da yok-mekân, diaspora olarak algılanması, yaşanan hayat içerisinde bütün hayatları tüketme, hayatlara hâkim olma pahasına anomik şekliyle bir istisnai durum olarak görülmesi yüzündendir.⁴¹ Böylelikle kültürel ve ahlaki boşluk zion ya da arz-ı mev’ud adına tolere edilebilir hale gelir. Bugünün sürekli aşığılanması, akabinde geçmişin yüceltilmesi esasına dayanan bir nostalji edebiyatı, geçmişe ontolojik olarak dönmenin imkansızlığı karşısında beklentilerin artmasına, bir başarısızlık durumunda ise melankolik ruh halini kaçınılmaz kılmaktadır. “Eve dönmek” veya “dönememek” arasında yaşanan gerilimin yarattığı bu melankolik hal, özellikle de modern insana özgü bir haldir ve modern ideolojilerin böylesi nöbetleri olmuştur. Nitekim sürekli olarak özlemini duyduğu bir eve, öz yurda, model tecrübeye, yaşanmışın tekrar yaşanmasına geri dönmeye ayarlanmış bir hayat, her zaman için bu melankoliyi üretmeye teşnedir. Oysaki hayatın hiçbir tecrübesi tüm bileşenleriyle tekrar edilebilir değildir.⁴²

⁴⁰ Yasin Aktay, “Sunuş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, İslamcılık*, cilt 6, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 14. Bizim bu makaleyle amacımız, nostalji üzerinden bir İslamcılık eleştirisi yapmaktır. Dolayısıyla İslamcılık üzerine daha fazla bilgi edinmek isteyenler şu esere başvurabilir. İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I ve 2* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014).

⁴¹ Böylesi bir anlayışın şekillenmesinde dinlerdeki teodise ilkesinin payı olduğunu düşünüyoruz. Mesihçi ve binyılcı hareketlerin teodiseleri, bu dünya karşısındaki tevekkülü perçinleyerek adletsizlik sorununa öbür dünyaya ait bir çözüm önerir. Ayrıca, insanoğlu, toplumsal istikrarın korunması için tasarlanmış bir toplumsal düzen arama anlamında muhafazakârlığa eğilimlidir. Nitekim Berger ve Luckmann’ın ortaya koydukları kuram, kaosun toplumbilimsel olarak yaşayabilir bir kavram olmadığını ima eder. Peter L. Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality* (England: Penguin Books, 1991), 121. Ayrıca Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1993), 95.

⁴² Yasin Aktay, “İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön (eme)mek”, *Milel ve Nihal5*, sy. 3: 22.

İslamcılık adına ortaya konan metin ve pratiklerin önemli bir kısmının içerisinde bir *eve dönüş* mitosunu barındırdığını söylemek mümkündür. Böylesi bir mitosun canlandırılmasında retrospektif bir tarih inşasının olduğu aşikârdır. Foucault'un "tarih her an yeniden yazılmaktadır" deyişinde olduğu gibi tarih bugüne ilişkin bir şeydir. Öyle ki modern dünyaya "İslam toplum yapısı", "İslam devlet düzeni" gibi İslam'ın cevabı kabul edilen serdedilen metinlerin resmettiği modelin çoğunu -fazla geleceğinden- peygamberimiz bile uygulamamıştır. Burada resmedilen model, sahihliği -son derece gayri sahih bir şekilde- yakalama adına bugünün cari değerleriyle tutarlı, olumlu yanlarının birleştirilip, bütüleştirilerek İslami bir model altında bir araya getirilmesiyle servis edilir. Oysaki gerçeklik, bütün yalınlığıyla, olumsuzluğuyla birlikte yaşanır. Dolayısıyla o dönemin Müslümanları Asr-ı Saadet tecrübesini asla tekrar geri dönülebilecek ve tekrarlanabilecek bir tecrübe şeklinde yaşamamıştır. Seçmecî bir yaklaşımla elde edilen bir modelin herhangi bir siyasi hareket tarafından nihai hedef olarak konumlandırılması neticesinde ortaya trajik sonuçlar çıkması imkân dâhilindedir. Bir model olduğu bilindiği sürece sorun oluşturmamakla birlikte, bir süre sonra kutsala bürününce, güncel meselelerden iyice kopmakta, bir tür anakronizm üretir hale gelmektedir.⁴³ Siyasal İslam, İslami bir devletin gerekliliğine dair söyleminin içerisinde, İslami siyasal sistemin özelliklerini net biçimde belirlemeye yanaşmaz. Allah'ın tek kanun koyucu olduğunu söylemekle yetinir. Sadece kaba bir vitalizm söz konusudur: Toplumsal düzen, öğretiden canlı biçimde/kendiliğinden çıkacak, öğretiden, grubun mevcut ve etkin gerçekliği haline gelecektir.⁴⁴ Oysaki İslami siyaset her Müslümanın en temel varoluş seviyesinde hemen ortaya çıkabilen, ulaşılabilen bir şeydir. Müslüman olmanın en temel düzeyine ait tutumlar -Allah için sevmek, Allah için nefret etmek, kula kulluğu terk etmek- İslami siyasetin zaten var olduğunu gösterirken, aynı zamanda Mekke'de caminin, İslam'ın idari ve sosyal kurumlarının olmamasına rağmen İslam'ın bilfiil yaşandığını da gösterir. İslam, peygamberin ve arkadaşlarının tebliğ mücadelelerinde, yaşantılarında bilfiil yaşanmaktadır. Yetimin hakkını korurken, emin sıfatını kazanırken, mazlumun yanında yer alırken İslam tam da oracıkta, o gün vardır.⁴⁵

⁴³ Aktay, "İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön (eme)mek", 19.

⁴⁴ Aziz Al-Azmeh, *İslamlar ve Moderniteler* (İstanbul: İletişim, 2014), 107.

⁴⁵ Aktay, "İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön (eme)mek", 41.

Bu makalenin amacı, nostalji üzerinden bir İslamcılık eleştirisidir. Bu eleştiri İslamcılığın 'şimdi'nin modern sorunları karşısında *sahihlik* teklifinde bulunurken gösterdiği determinist ve ideolojik yaklaşımı üzerinden giderek devam ettirmek mümkündür. Zira, Asr-ı Saadet söylemi gibi bir kereliğine ve tüm zamanlar için geçerli tarih-üstü, toplum-üstü bir model tasavvurunun kendisi her şeyden önce başından sonuna kadar tarihseldir. Dolayısıyla, büyük ölçüde belli bir tarihsel sürecin ve toplumsallığın ideolojik tasarımının tezahürüdür. Başka bir deyişle, gerçekliğin çarpıtılması durumu söz konusudur. Nitekim, ideolojiler, hakikati ters yüz eder, Marx'ın deyişiyle bir *camera obscura* işlevi görür. 'İnsan nedir?' Sorusuna içerden (kişilik üzerinden) değil, dışardan (kimlik üzerinden) cevap verir. Kimliği refere eder. İdeoloji, Cemil Meriç'in ifadesiyle düşünceye giydirilmiş deli gömleğidir. Olaylara Aristocu mantık gibi yaklaşır, olayları sabitler, durağandır. Özcüdür, dolayısıyla indirgemecidir, dolayısıyla dayatmacıdır. İdeolojik bakış açısında, kendi yaratmış oldukları dünya cennet, kendisi dışındakiler ise, cehennemdir. Perspektifte olduğu gibi tek merkezli bakış açısı sayesinde dünya ehlileştirilir, karşıdan bakılabilir ve denetlenebilir bir uzama dönüştürülür. İdeoloji, Aristocu mantık ve perspektifteki indirgemeci yaklaşıma pozitivismi de dâhil edebiliriz. Determinist bir bakış açısına sahip olan pozitivismin en temel özelliği dinlerde köken arayışıdır. Durkheim, *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri*'nde, zaman içerisinde, farklı faktörler nedeniyle dinin bozulmuş olduğu varsayımından hareketle, -bilimsel olmanın gereği olarak nesnel bir bakış açısıyla- dinin ilk, saf, bozulmamış halini, kökenini ortaya koymaya çalışmıştır. Buradan çıkaracağı sonuçla da evrensel olanı yakalamayı amaçlamıştır. Halbuki, bildiğimiz bir şey var ki o da, tarih söz konusu olduğunda nesnellik bir mittir, sosyal bilimler söz konusu olduğunda ise mit evrenselliştir. Kökencilik, temellilik sekülerdir. Bahsi geçen yaklaşımları buluşturan ortak nokta ise, Nietzsche'nin deyişiyle Oluşu Varlık niteliğiyle damgalamaktır. Eğer ki, asr-ı saadet dönemine yaklaşımımız, geleneksel ya da çizgisel tarih yazımında olduğu gibi, -bir şeyin kökeni onun en mükemmel anıdır, bir şeyin hakikati onun kökeninde yatmaktadır- şeklinde ise, özcü bir yaklaşım sergilemiş, asr-ı saadeti tarihselliğinden kopararak mumyalaştırmış oluruz. Bütün bunları sağlayan retrospektif bakış açıdır. Nostalji, 'şimdi'yle yüzleşemeyenlerin sığınağıdır. Acı veren şimdiki zamanın inkârıdır. Sahihlik arayışı burada başlar. Halbuki, *sahihlik*, Adorno'nun

başka bir bağlamda tarif ettiği gibi, *an-sich* (kendinde) kılığındaki bir für-an-dere'dir (öteki/başkası için).

Oysaki her İslam toplumunun sergilediği Müslümanlık tecrübesi, pratiği veya tasavvuru biriciktir. Başka yer veya zamanda tüm unsurlarıyla birlikte tekrarlanması düşünülemez. Elbette tekrarın bu imkânsızlığı, belli ortak ilke, değer veya kökenlerden esinlenme iradesini veya niyetini dışlamaz.⁴⁶ İdeal bir Müslümanlık her ortamda mümkündür. Ancak şekli ve içeriği ortamına ve zamanına göre değişiklik gösterebilir. Her Müslüman kendi özel imtihanını yaşar. Her Müslümanın sınavı kendine özgüdür.⁴⁷ Bu bağlamda, ideal Müslümanlığı yaşamının ancak İslam'ın tüm kurumsallaşmış ve örgütlü yapısının teşekkül etmesi sayesinde olabileceğini söylemek yersiz bir beklenti içine girilmesi anlamını haizdir. Çünkü İslam basitçe kurumlardan ibaret değildir.⁴⁸

Çağın *modern* sorunlarına çözüm doğrultusunda geliştirilen altın çağ söylemlerini ütopya çerçevesinden ele almak aynı şekilde mümkündür. Ütopik tahayyüldeki sorun ise, gidilmesi gereken yerin, 'aslında olmayan bir yer' şeklinde tasavvur edilmesiyle ilgilidir. Nihayetinde, yer tayini yapmak, gidilmesi gereken yer için ulaşımın her zaman için mümkün olduğunu, gidilebileceğini ihtiva eder. Ancak, bir 'yeryüzü cenneti' yaratma amacına matuf olan modern ütopik toplum tahayyüllerinin pratikte karşılığının olmadığını insanlık çok acı bir şekilde tecrübe etmiştir. Aydınlanma döneminin homojen, eşitlikçi bir toplum yaratma sevdası, Nasyonal Sosyalizm ve Stalinizm örneğindeki tatbiki *distopyaların* doğması şeklinde bir netice vermiştir. Buna karşılık, nisa suresinin doksan yedinci ayeti, insanın elini kolunu bağladığı düşünülen belli toplumsal, tarihsel hatta bireysel koşullara karşı onun hiç de çaresiz olmadığını gösterir tavsiye niteliğindedir: "Kendilerine zulmetmekteyken meleklerin canlarını aldığı kimseler var

⁴⁶ Aktay, "İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön (eme)mek", 24.

⁴⁷ Aktay, "İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön (eme)mek", 23.

⁴⁸ İslamcılarının kaynaklara dönüş noktasında vermeye çalıştıkları modern görüntü ve naslara getirdikleri yorumlara örnekler için bk. Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi* 1, 53, 54. Bu örneklerden birinde, Muhammed Abdüh, Fil suresinde anlatılan çiçek mikrobu ve çiçek hastalığıyla açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca 'geçmiş'i, 'asl'ın kaynağı olarak referans alan muhafazakâr düşüncenin incelendiği şu çalışmaya da bakılabilir. Tanıl Bora- Burak Onaran, Nostalji ve Muhafazakârlık "Mazi Cenneti", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık*, cilt 5 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 235.

ya; melekler onlara şöyle derler: “Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz)” Onlar da, “Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik” derler. Melekler “Allah’ın arzı geniş değil miydi, oraya hicret etseydiniz ya!” derler”.⁴⁹ Allah’ın arzının genişliği, insana önüne çıkan güçlükleri aşma noktasında imkân vermektedir. Peygamberimizin sünnetinde de yeri olan mekân üzerinden geliştirilmiş bir söylem olarak da rahatlıkla yorumlayabileceğimiz bu ayetteki hicret tavsiyesi, hilafet ve cumhuriyet sonrasının ‘öz yurdunda garip, öz vatanında parya’ diasporik ortamında İstiklâl şairimiz Mehmet Akif’in nezdinde karşılık bulmuş, Mısır’a hicret etmiştir. Hicret İslami bir varoluşun hem tarihsel hem de genel itikadi kurucu tecrübesi olmuştur. Yeter ki insan kendi koşullarına metafizik bir sabitlik atfediyor olmasın.⁵⁰

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, sosyolojinin klasik döneminde toplumsal çözümlemelerin nostaljik nosyon etrafında şekillendiği, dolayısıyla nostaljik bellek sorununun tahakkümü altında kaldığı gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın asıl gayesi ise, sosyolojide hâkim nostaljik bakış açısının bir eleştirisini yaparak, sosyolojiyi farklı bir raya oturtabilmektir –en azından, durduğu yerin yanlış olduğunu göstererek-.

Sosyolojide, kuruluş dönemine denk gelen toplumsal değişim sürecini açıklamak üzere üretilmiş olan ikircikli teorik yapılar, ‘şimdi’de yaşanan modernitenin yola açtığı kültürel yabancılaşma ve yitirme duygusu karşısında ‘geçmiş’i idealize etme çabasından dolayı metafizik yüklüdür. Klasik sosyolojiye egemen olan nostaljik paradigmanın temel argümanları (çöküş, bütünlüğün yitirilmesi, dışavurumsallığın yitirilmesi ve bireysel özerkliğin yitirilmesi olarak tarih) tarih-üstü ve toplum-üstü anlatılar oluşları nedeniyle metafizik referansa yakalanmışlardır ve bu halleriyle sınanabilir olmaktan uzaktır. Nitekim üst-kuramsal varsayımlar, kuramsal incelemenin üzerinde olacağından, karşısına ancak başka bir üst-kuramsal varsayımla çıkmayı gerektirmektedir.

---

⁴⁹ Nisâ 4/97.

⁵⁰ Aktay, “İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön (eme)mek”, 17 ve 25.

Üst-kuramsal varsayımlar, deneysel olarak sorunlu olmakla birlikte, hiç şüphesiz, sınanabilir iddialar taşımaktadır. Nostaljik paradigmanın ilk iki argümanının, dinsel bütünlüğün, ahlaki tutarlılığın ve kesinliğin geçerli olduğu bir altın çağın geçmişte yaşanmış olduğu varsayımına dayanması, anakronik bir bakış açısını çağrıştırdığından hem deneysel olarak sorunlu hem de tarihsel zeminde yoksundur. Bir sonuç bölümünün izin verdiği ölçüde diyebiliriz ki, özellikle Fransız toplum tarihçilerinin yaptığı araştırmalar, pre-modern Avrupa toplumunun bir resmi, bir de gayri-resmi kültürü olduğunu, geleneksel toplum da olsa kırsal ve kentsel bölgeleri arasında anlamlı kültürel farklılıkların yaşandığını, toplumsal yapıda sınıfsal ya da statüye bağlı bölünmelerin görüldüğünü, dolayısıyla heterojen bir kültürel hayatın var olduğunu göstermiştir. Modern öncesi toplumda ahlaki bir çeşitliliğin yaşandığını gösteren bu türden araştırmalar, modern öncesi topluma ahlaki bir bütünlük atfeden, hatırı sayılır bir kültürel türdeşliğe ya da dinsel bir bütünlüğe sahip olduğuna ilişkin nostaljik bakış açısını yanlışlar nitelikte ve bu açıdan değerlidir. Geleneksel toplumlara ait anlamlı bir ahlaki ve dinsel bağdaşıklığın olmadığını keşfetmek, “artık var olmayan veya hiç var olmamış bir eve duyulan özlem” şeklindeki Boym’un nostalji tarifini doğrular mahiyettedir. Nitekim geçmişe dair fantaziler, şimdinin ihtiyaçlarınca belirlenmektedir. Zira sosyolojilerinde nostaljik izlekler bulunduğunu söylediğimiz sosyologlar moderniteye karşıtı olmamakla birlikte, yaptıkları, aslında, nostaljik geri dönüşle moderniteye bir yanıt değil, kaçıştır. Büyük oranda Fransız Devrimi sonrası gerçekleşen bu kaçışta, muhafazakârlığın ve muhafazakâr düşüncenin bütün Avrupa’da yayılmasında baş mimar Edmund Burke’un İngiltere’sinin püritenliğini hesaba katmak gerekmektedir. Nostaljinin varsayarak aradığı, aradıkça da yanılmasını güçlendirdiği ‘özyurt’, ‘altın çağ’ daha genel anlamıyla ‘püriten’ düşüncesine temel itki, katı olan her şeyi buharlaştıran modernitenin değişime açık, baş döndürücü toplumsal hareketliliğe imkân vermesidir. Neticede modernitenin bu olumsal, kesinlikten yoksun, kırılğan doğası, sosyolojiyi, *fin de siecle* kriz dönemi şartlarında, özünde, şimdinin dışladığı geçmişe özlemi barındıran ikircikli bir teorik yapı şeklinde toplumsal çözümler üretmek durumunda bırakmıştır.

Çağdaş toplumun ve modernitenin ideolojik eleştirisini yaparken işlevsel olabilen nostaljinin, geçmişe demirlerken telkin ettiği umut algısı geleceğe de taşınabilir. Boym’un belirttiği gibi, insan sadece geçmişe özlem duymaz; nostalji

geriye dönük olabileceği gibi ileriye dönük de olabilir. Hastalık ve uyumsuzluk kökeninden oldukça ayrı bir nostalji kavramsallaştırmasıyla, nostaljinin var olana karşı bir muhalefet ya da en azından isteksizlik durumu ütopyaların kurulmasında kullanılabilir. Boym'un ifadeleriyle söylersek, bugünün ihtiyaçlarının belirlenen geçmişe dair fantaziler, geleceğin gerçeklikleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olacaktır.

Neredeyse her Müslümanın gönlünde yatan bir aslan olarak Asr-ı Saadet, en kutsal, en ulvî zaman ve mekân düzleminde algılanmaktadır. Dolayısıyla ondan öncesi ve sonrası anlamsızlaşmakta, bu ise kutsalın tahrifine, tahrifi ise tahfifine neden olmaktadır. Hem 'şimdi'de yaşamış olduğu ıstırapı azaltmak adına basitleştirerek kutsala sarılmakta, hem de onu zamana ve mekâna hapsederek, taştıtırarak, putlaştırarak tahrif etmiş olmaktadır. O dönemde yaşama imkânı olmayınca da bu sefer kendini ona benzetmeye çalışmakta, bu da selefilerde olduğu gibi kendinde bölünmüş alanlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla modern-karşıtı olurken selefileşme tehlikesine karşı dikkatli olmak gerekiyor. Zira modern-karşıtlarında çoğunlukla böyle bir durum gözlemlenmektedir. Bu durum, bir başka açıdan, 'katı olan her şeyin buharlaştığı' günümüzde modern hayata tepki olarak, kendi kendine, kendi etrafında *demir kafesler* örmektir.

KAYNAKÇA

- Aktay, Yasin. "İslamcılık ve Bir Modern Melankoli: Eve Dön (eme)mek". *Milel ve Nihal* 5, sy. 3 (2008): 13-50.
- Aktay, Yasin. "Sunuş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, İslamcılık*. 6: 13-25. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Al-Azmeh, Aziz. *İslamlar ve Moderniteler*. İstanbul: İletişim, 2014.
- Berger, Peter L. and Thomas Luckmann. *The Social Construction of Reality*, England: Penguin Books. 1991.
- Berger, Peter L.. *Dinin Sosyal Gerçekliği*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1993.
- Bonnett, Alastair. *The Geography of Nostalgia-Global Local Perspectives on Modernity and Loss-*. New York: Routledge, 2016.
- Bora, Tanıl-Burak Onaran. Nostalji ve Muhafazakârlık "Mazi Cenneti" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Muhafazakârlık*. 5: 234-238. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

- Boym, Stevlana. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001.
- Davis, Fred. *Yearning For Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. New York: The Free Press, 1979.
- Elliott, Anthony and Bryan S. Turner. "Debating "The Social": Towards a Critique of Sociological Nostalgia", *Societies* 2, no. 1 (2012): 14-26.
- Fritzsche, Peter. "How Nostalgia narrates Modernity", In *The Work of Memory*, edited by Peter Fritzsche, and Alon Confino, 62-85. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2002.
- Fox, R.A.. *The Tangled Chain: The Structure of Disorder in the Anatomy of Melancholy*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1976.
- Holton, Robert J., and Bryan S. Turner. *Talcott Parsons on Economy and Society*. London and New York: Routledge, 1986.
- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*. 2 cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 2014.
- Klibansky, Raymond, Erwin Panofsky, and Fritz Saxl. *Saturn and Melancholy*. Liechtenstein: Kraus Reprint, 1979.
- Latour, Bruno. *We Have Never Been Modern*. Cambridge: Harvard University Press, 1993.
- Megill, Allan. *Aşırılığın Peygamberleri -Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida-*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Nisbet, Robert. *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, trc. Yusuf Kaplan. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2013.
- Skultans, Vieda. *English Madness, Ideas on Insanity 1580-1890*. London: Routledge and Kegan Paul, 1979.
- Stauth, Georg, and Bryan S. Turner. *Nietzsche'nin Dansı-Toplumsal Hayatta Hınç, Karşılıklık ve Direniş-*, trc. Mehmet Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Teber, Serol. *Melankoli*. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Tönnies, Ferdinand. *Community and Association*. London: Routledge and Kegan Paul, 1955.
- Turner, Bryan S.. *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, trc. İbrahim Kapaklıkaya. İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- Turner, Bryan S.. "A note on Nostalgia", *Theory, Culture & Society* 4 (1987): 147-156.
- Weber, Max. *Sosyoloji Yazıları*. trc. Taha Parla. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.